

METAINFORMÁCIÓS KUTATÁSOK

SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Mivel a konferencián már többször elhangzott a *metainformáció* szakkifejezés, én a *metainformáció* fogalmának tisztázására és a metainformációs kutatások rövid bemutatására vállalkozom. Szeretném röviden összefoglalni a nyelv metainformációs elemeinek a kommunikációban betöltött szerepét és a témakörrel kapcsolatos kutatások gyakorlati jelentőségét.

Napjainkra szinte felbecsülhetetlen mennyiségű szakirodalom gyűlt össze a sikeres és hatékony kommunikációval kapcsolatban. De azzal, hogy a metainformációnak milyen szerepe van a nyelvi közlésben, viszonylag kevesen foglalkoznak. Pedig nem mindegy, hogy az új ismeretet miként közöljük: úgy, hogy információáradatot zúdítunk a befogadóra, vagy pedig úgy, hogy a közlés során tudatosan alkalmazunk olyan metainformációs nyelvi elemeket, amelyek a befogadó figyelmét irányítják, vagy az információ befogadását és feldolgozását elősegítik. Ezen utóbbi feladat megoldásában segítenek a metainformációs kutatások, amelyek fontosságára 2000-ben, Bańczerowski professzor *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* című könyvének megjelenése után figyeltünk fel. Ezt követően, 2001-ben a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetében Lévai Béla vezetésével Metainformációs Kutatócsoport alakult, amelynek munkájában a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének oktatói is részt vesznek. Azt vizsgálják, hogy milyen szerepük van a metainformációs elemeknek a fordításban, a nyelvoktatásban és a nyelvi információs folyamat irányításában. Mielőtt a metainformációval kapcsolatos ismeretek gyakorlati alkalmazásáról szólnék, szükségesnek tartom a metainformációs struktúrák bemutatását.

1. A metainformáció fogalma

Minden nyelvi közlés *alapinformációból* és *metainformációból* áll. Alapinformáción a környező valóságra vonatkozó, és az adó által továbbított információt értjük (pl. *A beteg állapota rosszabbra fordult*). Metainformációnak pedig az alapinformációról szóló információt nevezzük (*Hallottam, hogy..., Tudom, hogy..., Láttam, hogy..., Biztos vagyok benne, hogy stb.*). Ezen utóbbi nyelvi elemek soha nem a valóság elemeire vonatkoznak, hanem mindig a virtuális valóságra, az üzenetküldő tudatában létező gondolatokra.

A metainformációt leggyakrabban *igékkel* és *operátorokkal* fejezzük ki. A metainformációs igék például az információszerzés módjáról (láttam, hallottam, olvastam), az adó és a vevő állapotáról (érezem, fáj), az információ feldolgozásáról (megállapít, megtud), az információtovábbítás folyamatáról (beszél, mond), az adó memóriájának állapotáról (tud, emlékszik), a kommunikációs szituáció fázisairól

(elkezd, folytat, befejez), magáról a kommunikációs szituációról (tárgyal, telefonál, válaszol), az információ tartalmáról és formájáról (magyaráz, javasol, kigúnyol) és az információ funkciójáról (parancsol, megtilt, ajánl, utasít) stb. tájékoztatnak. A metainformációs struktúrákhoz tartozó operátorok pedig azt fejezik ki, hogy az adó hogyan viszonyul az általa közölt információhoz. Az operátorok a beszédaktusról (őszintén szólva, zárójelben jegyzem meg), az adónak a közlés egyes elemeihez való viszonyáról (tulajdonképpen, eléggé, inkább), az adónak a saját maga által kimondott szavaktól való elhatárolódásáról (állítólag, mintha) stb. adnak számot (Bańcerowski 2000).

Hogyan működnek a metainformációs nyelvi elemek? Úgy, hogy az információ-átadás folyamatát időről időre megszakítják, kisebb-nagyobb darabokra, „láncszemekre” tördelik, az így keletkezett üzenetrészeket, hírtöréseket, szövegszekvenciákat először értelmezik, pontosítják, megmagyarázzák, majd egy magasabb síkon összekötik, láncszerűvé teszik. Így jön létre az egységes ([alap]információs és *metainformációs* szintből vagy mezőből álló) *szöveg*. Vizsgáljuk meg a következő példát: *Ugye, érted, amit mondom?* Ennek a párbeszédben megjelenő „metainformációs” kérdésnek a funkciója (jelentése és kommunikációs célja) a következő: mielőtt folytatnám a mondanivalóm közlését, mint információközlő fél szeretnék meggyőződni arról, hogy amit magyarázok, mondom neked, te nehézség és akadály nélkül be tudod-e építeni az ismeretrendszeredbe, az „információtárolódba”, vagy már korábban beépítetted, tudtad azt, tehát folytathatom a beszédet. Mind az *ért, mond, beszél, közöl, informál, kommunikál, üzen, ír, olvas, értelmez, pontosít, magyaráz, tud* stb. igék, mind pedig az *ugye?* (jelentése: úgy van-e?) operátor a nyelvi kód metainformációs elemei, s így a nyelv metainformációs szintjéhez tartoznak (Lévai 2004, 2006).

A továbbiakban a metainformációs struktúrák közül elsősorban az igékkel foglalkozom. A metainformációs igék kifejezhetnek értékelő modalitást, irányíthatják a figyelmet, a viselkedést, és segítségével ellenőrizhetjük, hogy a vevőhöz eljutott-e az adó által közvetített információ. Mindezek alapján megkülönböztetünk *modalitást kifejező*, valamint *irányító-* és *kontroll-információt közvetítő* metainformációs igéket.

A *Biztos vagyok benne, hogy... / Tudom, hogy... / Azt hiszem, hogy* modalitást kifejező metainformáció az információt egy külső modális keretbe helyezi. Az *Azt hiszem, hogy a beteg állapota rosszabbra fordult* szerkezetben a metainformáció a főmondatban, az információ a mellékmondatban található. A metainformáció vonatkozhat arra, hogy a beszélő meg van győződve a tényállás igaz voltáról (*Biztos vagyok benne, hogy... stb.*), de azt is kifejezheti, hogy a beszélő nincs 100%-osan tudatában a tényállásnak, tehát nem biztos az információ igaz voltában.

Az olyan metainformációs elemek, mint például *Figyelj! Az a fontos, hogy...; Vigyázz! Ne felejtse el! Arra törekedj, hogy...; Ne mondd ki!* irányító információt fejeznek ki. Segítségükkel az adó az információ vevőjének viselkedését kívánja a megfelelő mederbe terelni, illetve figyelmét irányítani. A kontroll-információ kétirányú lehet: az adótól a vevőig, és fordítva. Kontroll-információt fejeznek ki például az alábbi szerkezetek: *Érted? Hallod? Tudod-e, hogy...? Megértetted? Nem? Rendben van? Jól vagy? Hallasz engem?* Használatukkal az információ adója ellenőrzi, hogy a vevőhöz eljutott-e az információ. Az *Igen. Értem. Persze. Természetesen. Úgy van. Igazad van* stb. szerkezetekkel a vevő nyújt visszacsatolást (Bańcerowski 2000). Az információ megfelelő továbbítására és vételére az élet különböző színterein, hivatalos és nem hivatalos beszédhelyzetekben egyaránt nagy szükség van. Most pedig vessünk egy pillantást arra, hogy az iskolai nyelvhasználatban mennyire fontos a vizsgált nyelvi szerkezetek alkalmazása.

2. Metainformációs struktúrák szerepe az oktatásban

Ahhoz, hogy a vevő információhoz jusson, bizonyos beállítódásra van szüksége. Az óra elején rendkívül fontos, hogy a tanulók felkészüljenek az új tananyag, azaz a soron következő információ befogadására. Ebben segítenek a *látás* és a *hallás* szemantikai mezőjébe tartozó igék, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a tanuló beállítsa magát az információ befogadására, és kiválassza azt a csatornát, amelyen az információt kapni fogja. Amikor a tanár ilyen utasításokat ad: *Nyissátok ki a könyveteket! Nézzétek meg ezt a képet! Mindenki figyeljen a táblára!* – a tanulók tudják, hogy az információ a vizuális csatornán fog érkezni. Amikor pedig ezt hallják: *Figyeljétek! Hallgassátok meg a következő szöveget! Elmesélek nektek egy történetet* akkor tudják, hogy az információ a vizuális csatornán keresztül érkezik. A *Jól figyeljétek!* felszólítással a pedagógus jelzi, hogy elfoglalta a kommunikációs csatornát, és hamarosan továbbítja az információt, azaz kijelöli a soron következő feladatot. Egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy a tanulónak összpontosítania kell (Simigné 2006).

A nyelv metainformációs elemei segítenek a korábbi ismeretek felidézésében. A következő szituáció, amelyről a hangfelvételt Górász András készítette, jól szemlélteti, milyen erőfeszítésre, mennyi, a kommunikációs szituáció fázisaira és a memória állapotára utaló ige használatára van szükség a tanár részéről ahhoz, hogy a tanulóból egy rövid, egymondatos választ kicsaljjon:

Tanár:

Na, akkor azt szeretném, hogyha tovább folytatnánk, amit az előző órán elkezdtünk, a reszelés témakörét. Akkor próbáljuk meghatározni ismétlésképpen, hogy mi is a reszelés célja, miről beszéltünk az előző héten, mert tegnap ugye hegeszteni volt a

társaságnak egy része, arra kellene most visszaemlékezni, amit az előző héten tanultunk, hogy mi is volt a reszelés célja? Gergő!

Tanuló:

–Főlöszleges anyagrészt leválasztása reszelés során.

Hasonló kommunikációs stratégiákra van szükség az új anyag közlése során is, mert ilyenkor a nyelv metainformációs elemei megszakítják az információközlést, ezzel hozzájárulnak az új információ feldolgozásához és a figyelem fenntartásához. A bemutatott funkciókon kívül a metainformációs struktúrák alkalmazása az ellenőrzést és a visszacsatolást is szolgálja.

3. Metainformációs struktúrák szerepe a fordításban

A fordítók a célnyelvi szövegbe gyakran toldanak be metainformációs elemeket, amelyek segítségével a lefordított szöveget érthetőbbé teszik az olvasó számára. Ilyenkor a szövegben benne rejlő, de ki nem fejtett, implicit információt explicitté teszik. Ez azt jelenti, hogy nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejeznek ki bizonyos információt a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette. Olyan metainformációs elemeket toldanak be, mint pl. *azaz, tehát, egyébként, valójában, tulajdonképpen, tudvalevő, hogy...* stb. Ezek a nyelvi elemek megkönnyítik az információ befogadását és feldolgozását, szemléletesebbé, gördülékenyebbé, ezáltal élvezetesebbé teszik a célnyelvi szöveget. Más esetekben, elsősorban metainformációs igék betoldásával a fordítók gyakran úgy jelenítenek meg egyes szituációkat, ahogyan azokat a regény valamelyik szereplője látta, hallotta, tapasztalta. Leggyakrabban a látás, hallás tényét megerősítő igéket toldanak be, amelyek közül terjedelmi korlátok miatt csak néhányat említünk. Például Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regényének angol nyelvű fordításában *a kutya ugatott* szerkezet helyett az *I heard the dog barking*; az *és fönnt állott Ács Feri vörös ingben* helyett *I saw Feri Áts in his red shirt* jelenik meg a fordításban. Ezen utóbbi esetekben a fordító nem az eredeti mű írójának, hanem a regény főhősének a nézőpontját érvényesíti (Simigné 2005).

4. Összegzés

Információtovábbítással kapcsolatos tevékenységek során, így az oktatásban és a fordításban is rendkívül fontos a metainformációs struktúrák tudatos használata. A nyelv metainformációs elemei időnként megszakítják az információ kusza tömegét, elősegítik annak értelmezését. Nemcsak a vevő figyelmét terelik a megfelelő irányba, hanem hozzájárulnak a kommunikációs kapcsolat fenntartásához is. Segítségükkel ellenőrizhetjük, hogy a vevőhöz eljutott-e az információ, továbbá visszacsatolást is nyújthatunk. Mindezek tudatosítására a fordítói tevékenység és az iskolai munka során egyaránt nagy szükség van. Fordításokban a metainformációs struktúrák betoldása abban nyújt segítséget, hogy a célnyelvi olvasó jobban

megértse, könnyebben el tudja képzelni az ábrázolt szituációt.

Irodalom

- Bañcerowski, Janusz 2000: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*, Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék
- Lévai Béla 2004: *Alapinformáció és metainformáció*, Debrecen: Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézet
- Lévai Béla 2006: *Metainformáció a szövegben*, Debrecen: Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézet
- Simigné Fenyő Sarolta 2005: „Az igék, mint a nézőpont kifejezésének eszközei a fordításban”, in *VII. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és Medicinális Lingvisztikai Konferencia*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola
- Simigné Fenyő Sarolta 2006: „Metainformációs struktúrák szerepe az órávezetésben”, in Klaudy K. – Dobos Cs. (szerk.): *MANYE XV A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*, Pécs–Miskolc: MANYE – Miskolci Egyetem, 2/2. kötet, 433-437. o.